

Apşeron Yarımadasının Landşaftları ve Ekolojik Problemleri

Neriman HÜSEYNLİ, Yusuf ZEYNALOV

Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü, G.Antep

Yayın Kodu (Article Code): 09-9A

Abstract: Apşeron Yarımadası Azerbaycan nüfusunun en sık olduğu bir bölgedir ve aynı zamanda büyük sanayi merkezidir. Bununla ilgili olarak Apşeron'un tabii ve suni landşaftlarının korunması çok önem taşır. Ekolojik durumu iyi olmayan Apşeron Yarımadasının her zaman korunmasına büyük ihtiyaç vardır. Onun için bu çalışmamızda bölgenin problemleri ve önlenmesi yollarını araştırmaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: Land shaft, Apşeron Yarımadası,

The Landsafts and Ecological Problems of The Peninsula Apşeron

Abstract: The Absheron peninsula is the most densely populated area of Azerbaijan. It is also the largest centre of industry. That's why it is of great importance that its natural and artificial land shafts be preserved. It is necessary to improve the poor ecological conditions of Absheron peninsula.

In the present work we have undertaken to determine the problems it faces and the solutions for them.

Key words: Land shaft, Absheron peninsula.

e-mail: zeynalovyusuf@hotmail.com

Giriş

Apşeron Yarımadası Büyük Kafkas Dağları'nın Güneydoğusunda Hazar Denizi'nin sahilinde yerleşmiştir. Apşeron Yarımadası morfolojik yapı bakımından Büyük Kafkas Dağları ile sıkı ilişkide olup onun bir parçası sayılır. Yarımada doğudan batıya doğru 75 km, kuzeyden güneye doğru 25 km uzanır. Apşeron Yarımadasının alanı 222 hektardır. Bölge cumhuriyet arazisinin %6.9'unu oluşturur. Nüfusunun ise %32'si bu bölgede yaşar. (Budakov et al 1972, İslamov 1970, 1979)

Bulgular

Apşeron Yarımadasının yüzeyi ve doğal landşaftı esasen 4. Jeolojik devirde meydana gelmiştir. Apşeron Yarımadası için doğal ve antropojen landşaftlar karakteristiktir. Doğal landşaftın iki tipi vardır. 1. Kuru çayırılık, 2. Yarı çöl. Yarımada'nın landşaftının büyük bir kısmının yaklaşık, %90'ı yarı çöldür. Kuru iklim düzlük ve sukurlar'ın litolojik terkihi bu tipin meydana gelmesinde esas rol oynamıştır. Bu tipin kuzey batıdaki yüksekliği: Houn Dağı'nda 328 m, Karaheybet'te ise 272 m' dir. Doğuya doğru gittikçe dağlar düzlüklerle devam eder. Yarımada'da landşaftın karakteristik özelliği olan tuzlu topraklar ve tuz gölleri mevcuttur. Deniz rüzgârlarının etkisiyle yarımada'nın doğu kısmında tuzlu topraklar az görülür. Temmuz-Ağustos aylarında havanın ortalama sıcaklığı 25–26 °C'dir. Ocakta ise +3 °C'dir. Yarımada'nın sene boyunca maruz kaldığı rüzgârların %25-35'ni, kuzey ve kuzeybatı rüzgârları, %15-25'ini ise güney rüzgârları oluşturur. Yıllık yağışların ortalama miktarı 110-120 mm' dir. Buranın bozkırlarında yavşan (*Artemisia*), efemerler (yalnız bahar ve son baharda yeşil olan), karağan (*Atropharia*), tuz otu (Tuzcul bitkiler) vs. yaygındır. Yarımada'nın küçük dağlık kısımlarında yarı çöl geniş alanları kapsar. Yavşan ve efemerler, Tahtalıkaya, Patamdar yaylası, Yasamal Deresi'nin sol yamacı, Bakü Yaylası'nın denize bakan yamaçları, Büyük Şor Gölü'nün güney sahillerinden Bakıhanov Kasabası'na kadar olan kesimde ve zayıf gelişmiş bozkır topraklarda

çoğunluğu teşkil eder. Bu landşaft tipinin yaygın olduğu diğer alanlarda ise satıh yapısı düzlükten ibarettir. Burada da zayıf gelişmiş bozkır topraklar yaygındır ki, bir gram toprakta humusun miktarı %1.23'dür. Şabandağ-Ateşkah sıra dağlarında da toprak, kum kil çöküntülerinden meydana gelir (İslamov 1979, Şirinov ve İslamov 1970, Bakü Şehiri arazi Ekolojiya 2000, 2002).

Bu sıra dağların en yüksek yeri 354 m'dir. O da kuzeye doğru alçalır. Güzdek Yaylası'nın batı, güneybatısındaki yamaçlar parçalıdır. Ana sukurlar yüzeye çıkmış, bitki olmayan kayalık alan oluşturmuştur. Bu durum tarıma elverişli değildir. Sumgayıtçay Deresi'nin aşağı kısmında Boz Dağ'la Ağrı-Cağoşar arasında, hem de Ceyranbatan su ambarının kuzeydoğu sahilindeki, az verimli topraklarda yavşan, karağan ve efemerler dominanttır. Masazır Gölü'nün kuzeyinde ise eol tepelikleri uzanır. Az parçalanmış küçük tepeliklerin verimsiz topraklarındaki deve dikenini ve efemerlerin yaygın olduğu alana Kürdehan Gölü, Maštağa Kasabası ve Zabrat Köyü arasındaki alan, Kanlı Göl'ün bittiği kısım ve Bakü düzlüğünün batı kısmı dahildir. Bu alanlarda yükseklik 100–150 m'ye ulaşır. Bu alanın topraklarında humusun miktarı %1-2'dir, karbonatlı bileşikler %10 ve bazen de daha çok olur.

Sabuncu, Balahanı ve Romanya'nın petrol çıkarılan alanları petrol ve petrol suları ile kaplanmıştır ki, bu da toprağın bitki örtüsünün gelişmesine engel olmaktadır. Parçalanmış tepeli düzlüklerin kumlu bozkır toprakları, Büyük Sor Gölü'nün güney sahili, Ahmetli, Keşle Sahası, Cıdır Meydanı ile Yasamal Deresi arasında olan sahalar da sularla kaplanmıştır.

Landşaftın yaşamaya uygun yerlerinde köy ve kasabaların yanında Bakü'nün sanayi bölgesi de yerini almıştır.

Saray, Masazır, Hırdalan Köyleri arası ve Ceyranbatan Gölü'nün Doğu kısmı teraslı düzlüklerden ibarettir. Bu alanın bitki örtüsünün %10-20'sini deve dikenini (*Carduus*), %20-24'ünü yavşan (*Artemisia*) ve %50-55'ini çeşitli otsu bitkiler oluşturur. Saray ve Sumgayıt arası

düzlükler bozkır topraklardan ibarettir. Vadilerde tuzlu göllere rastlanır. Bu topraklar çok verimsiz olmasına rağmen, karbonat bakımından oldukça zengindir. Bu topraklarda en çok üzüm ve incir ekilir.

Yarımadanın sahil kısımlarında teras tipli dalğamsı düzlükler vardır. Bu topraklar esasen eol kumlarından oluşmuştur. Son zamanlarda Hazar Denizi'nin seviyesinin yükselmesiyle sahillerin çoğu kısmı sular altında kalmıştır. Ancak; 1997'den itibaren Hazar Denizi'nin su seviyesi yeniden 50 cm alçalmıştır. Buradaki bitki örtüsü içerisinde çeşitli otsulardan yonca (*Tripholium repens*), meyan (*Glycyrrhiza glabra*) vs. yaygındır. Puta Körfezi sahili ise dalgalı düzlüklerden ibarettir ki burada bitki örtüsü ancak kumlar arasında gelişmiştir. Bölgede deve dikenini (*Atraphaxis*) ve karagan (*Atrophia*) dominanttır.

Şüvalan, Merdakan, Buzovna kasabaları arasındaki alanların toprak yüzeyi balık pullarıyla zenginleşen kumlarla örtülmüştür. Bu örtü aynı zamanda batıya doğru Bilğeh Köyü ile Pirşaga Novhanı Köyleri arasında ki alanları da içine alıyor. Yarımadanın Keçel Dağı'nın Güney ve Güneydoğu kısmı Masazır Köyü ile Ziyilpiri çamur volkanı arası, Ulukaya Dağı, Şordere ile Karaibat Dağı arasındaki kısım, Güzdek Köyü ile kuzey ve kuzeydoğu'daki yerleşim bölgeleri ise bazı çayırılık landşaftını oluşturur. Yine Ceyranbatan Gölü'nün batı, güney ve güneydoğu kısımlarında kuru çayırılık landşaftı yer alır. Yıl boyu güneşli günlerin sayısı 200-240'dır. Ocak ayında ortalama sıcaklık 2.5-3.0 °C'dir. Temmuz ayında ise 24-25 °C'dir.

Maksimum sıcaklık 40-41°C minimum sıcaklık ise 14-15°C dir. Arazide kuzey ve güney rüzgârları dominanttır. Yağışın yıllık miktarı 180-300 mm'dir. Temmuz Ağustos aylarında yağış 8-9 mm'yi geçmemektedir. Nemlilik oranı %70'dir. Bu landşaft tipi bozkırlarda efemerler yaygındır. Bu tip toprakların yaygın olmasının esas sebebi dolomit ve kireç taşlarından ibaret olan niosen çöküntülerinin yüzeye çıkmasıdır. Rüzgâr erozyonu, çukurların toprak örtüsünü yok etmiştir. Dolayısıyla topraklar verimsizleş-

miştir. Bitki örtüsünde otgiller ve deve dikenini yaygındır.

Apşeron yarımadasının antropojen landşaftları

F., M., Milkova'ya göre antropojen landşaft şu sınıflara ayrılır:

1. Ziraatçılık, 2. Şehir, 3. Sanayi, 4. Orman, 5. Su - teknoloji.

Bu sınıfların hepsi Apşeron yarımadasında görülür. Ancak çalışmada ilk üç sınıf üzerinde durulacaktır.

Ziraatçılık antropojeni: Yarımadanın genel topraklarının 50.000 hektarı ziraat işleri için uygundur. Bunların da yarısından çoğu sulanır. Yarımadanın kuzey ve kuzeydoğu kısımlarında Saray, Masazır, Hırdalan, Hökmali ve Bilge Köyü bölgelerinde yaklaşık 1.000 hektar safran ekilir. Saray, Türkan, Kürdehan ve Novhanı köylerinde ise yaklaşık 1.500 hektar üzüm ekilir.

Bundan başka incir, badem vs. ekinleri de vardır. Zeytin Apşeron' un eskiden beri ekilen bitkisidir. Aynı zamanda zeytin şehirlerde, köylerde bağ bahçelerde ve yolların kenarında ekilir. Zeytin bitkisinin meyvesinde % 65-75 oranında yağ vardır. Sulama Apşeron' da önemli yer tutar. Buna bağlı olarak 72 km uzunluğunda Apşeron Kanalı çekilmiştir.

Şehir: Bu kısma şehir ve sanayi müesseselerinin yeşil alanları dahildir. 1970 yılından itibaren yeşil alanlar çok hızlı artmıştır. 1980'li yıllarda kişi başına 20-23 m² yeşil alan düşerdi. Deniz sahili kısmında Kanlı Göl'ün çevresi Şihov Plajın, Merdekan Karayolu'nun kenarı, Ceyranbatan Gölü'nün çevresi büyük ölçüde yeşillendirilmiştir. Yeni düzenlenmiş kasabalarda (Ahmetli, Güneşli, Yeni Güneşli, Yeni Yasamal vs.) bu yeşillendirmeye dahil edilmiştir.

Sanayi-teknoloji: Bu landşaft çok geniş araziye kapsar. Neft madenleri ve onu ihmal eden fabrikalar, sanayi fabrikaları, taş ocakları, sanayi teknoloji landşaftı için karakteristiktir.

Apşeron yarımadası ekolojik yönden Azerbaycan'ın en problemlili bölgesidir. Yarımadanın

ekolojik durumunda hem fiziki-coğrafik nedenler hem de antropojenik nedenler büyük ölçüde etkilidir. Yukarıda söylediğimiz gibi yarımada tepelik, sıradağlar, deniz terasları, ve vadilerden ibarettir. Burada kil, kumtaşları, karbonatlı topraklar yaygındır. Yağışlar ve insan faaliyeti sonucunda atılan suların etkisi ile toprak kaymaları meydana gelir. Bakü, yaşamsal sahalarında meydana gelen kaymalar ziraat işlerine büyük zararlar vermiştir. Leysan yağışlarının kayması kuvvetli seller oluşturur. Bunun sonucunda da topraklar erozyona uğrar, evler uçar, etrafı sular basar, yollar tahrip olur ve buda büyük maddi zararlara neden olur.

Şehrin Bayıl, Dağlık mahallesi, Bileceri, Güneşli sahalarında daha çok zarar verir.

Apşeron Yarımadasında sellere ve erozyona karşı ciddi tedbirler hazırlanmaktadır.

Bu alanların ağaçlandırılması erozyonların önlenmesinde esas rol oynamaktadır. Apşeron Kanalı'nın yapılmasıyla hem bölge topraklarının sulanması hem de bölgede yaşayan insanların tatlı su ihtiyacı karşılanmıştır. Ancak Samur-Apşeron Kanalı'nın teknik bakımdan iyi yapılmaması neticesinde kanal çatlaklarından toprağa sızan su, ekolojik yönden toprağa büyük zarar vermektedir. Dolayısıyla kanaldan yeteri derecede istifade edilememektedir. Kanal boyunca çatlaklarından toprağa sızan sular neticesinde toprakta tuzluluk artmaktadır. Çatlaklardan sızan sular bölgede yer yer bataklıklar oluşmasına ve yer altı suların seviyesinin yükselmesine, dolayısıyla toprağın doğal durumunun bozulmasına sebep olmaktadır. Bölgenin tabii ekolojik yapısının bozulması ve yer altı sularının seviyesinin yükselmesi, bölgedeki yerleşim merkezlerinde yapıların temellerinin su içinde kalmalarına ve zemin katların su almasına sebep olmakta, buda bölge halkı için ciddi problemler yaratmaktadır. Netice itibariyle binaların zeminlerinden şehir metropoliteninden su çıkar. Yarımada da su kıtlığını önlemek için yerli su kaynaklarından kullanmak gerekir. Bütün bunlara ilave olarak yarımadaya kanallar vasıtasıyla su taşınmasında dikkatli davranmak gerekir. Kullanılmak üzere bölgeye taşınan sular birinci kullanımdan sonra bir havuzda toplanmalı, temizlenip artıldıktan

sonra tekrar kullanılmalıdır. Bu yöntem bazı ülkelerde başarıyla kullanılmaktadır (Örneğin; Fransa).

Hazar Denizi'nin seviyesinin yükselmesi Apşeron Yarımadası'nda ciddi ekolojik problemler yaratmıştır. 1977-86 yılları arasında Hazar Denizi'nin seviyesinin 2,5m'den fazla yükselmesi plajları basmış, dik yamaçlarda ise erozyonun oluşması başlamıştır. Buzovna, Şihov Plajı, Alat, Kobustan Kasabaları civarında kamışlıklar meydana gelmiştir. Buda Hazar Denizi'nde gemiciliğin gelişmesine ve petrol üreten fabrikaların gelişmesine engel olmuştur. Petrol çıkan yerlerde yaklaşık 20,000 hektar toprak zarara uğramıştır. Böyle zarar görmüş toprakların bir hektarında çeşitli yöntemlerle 1,000-2,000 ton petrol alınabileceği gibi, kalan kısımlarında ise bioteknolojik yöntemleri uygulamak suretiyle topraklardan verim elde edebilmek mümkün olacaktır. Taş ocaklarının alanı yaklaşık 560 hektar olup bunların kalıntıları toprağa büyük zarar verir. Sadece Karadağ Ocağı'nda 40.000.000 ton kalıntı toplanmıştır. Rüzgar estiğinde kalıntılar çevredeki alanların bozulmasına sebep olmaktadır.

Apşeron Yarımadası'nda toprakların bozulmasına ve sanayi kalıntılarının büyük kısmı (2,500 – 3,000,ton) belirli yerlere atılmaz. Onun içinde genel alanların 400 hektardan fazla olan yerleri tam bozulmuş duruma gelmiştir. Apşeron Gölleri bakımsızlık sonucunda tam kirlenmiştir. Çevreden bu göllere 40,000 metreküp kirli su akıtılır. Bunun sonucunda Büyükşor, Bülbüle, Hacı-Hasan, Kanlıgöl kirli su ambarına çevrilmiştir. Apşeron Gölleri' nin tabii durumu bozulmuş göllerin seviyesi yükselmiştir. Göllerin yüzeyini örtmüş petrol tabakaları göl sularının doğal buharlaşmasını önlemiştir. Göllerin seviyesinin yükselmesi inşaat objelerinin yapılmasını engellemiştir. Son zamanlarda Bakü'nün petrol imal eden fabrikaları atmosfere 800,000 ton zararlı maddeler (kükürtlü gaz, azot oksitleri, karbon gazı, toz vs.) bırakmıştır. Sadece 1 yıl içinde 1997'da Bakü'de 481.000 ton, Sumgayıt'da 25.000 ton kir atmosfere bırakılmıştır.

Bakü'de 126.774 çeşit markalı otomobillerin akaryakıtlarından meydana gelen gaz atıkları yarımada'nın havasının kirlenmesinde büyük rol oynamaktadır. 1977'de Bakü'de CO² maksimal yoğunluğu'nun ortalaması 3 kat, NO² yoğunluğu 1.5 kat, CO yoğunluğu ise 2.5 kat artmıştır.

Sonuç

Apşeron Yarımadasın da ekolojik dengenin bozulmasına etki eden bütün faktörler ayrıntılarıyla incelenmiştir. Ekolojik dengenin bozulmasını azaltmak için toprağı yararlı duruma getirmek, kirliliğı azaltmak için halkın ekolojiyi bozmasına engel olmak gereklidir. Yarımada'nın ekolojik durumunun iyileştirilmesi için dünya ülkelerinin tecrübelerinden yararlanmak gerekir.

Kaynaklar

- Budakov BA, Mikayılov AA and Omarova Hİ, 1972. Landşaftı rayonov rasvitiya gryazevikh vulkanov fondi GAI AZERB. S. S. R., Bakü. s. 234.
- İslamov Cİ, 1970. Apşeron Yarımadasının tabii landşaftları. Genç Alimlerin 8. İlmî Konferansının Materyalleri. *İ.A Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, Bakü. s. 36–41.
- İslamov Cİ, 1979. Apşeron Yarımadası'nın landşaftları. Doktora tezi. AMEA, Bakü 214 s.
- Şirinov NŞ ve İslamov Cİ, 1970. Apşeron yarımadasının landşaftlarının inkişaf tarihi., Azerb.S.S.R. İlimler Akademisinin Haberler Bülteni-İlm ve toprak, No. 6. Bakü.
- Bakü Şehiri arazi Ekologiya ve Tabii Servetler Departamentinin malumatları. Bakü, 2000, 2002.